

IVAN PREGELJ

VSAKDANJE BALADE

1. Okna v jutro

Okna v jutro... O, to je posebna sreča, imeti okna v jutro. Zbudiš se, spregledaš na mah in imaš solnce in dan. Takó se prebujajo otroci naravnost iz sanje v igro veselega dne. Zakaj le se zapiramo, ko smo stárejši, v zatohli mrak zastrte dnevne luči? Odprimo zopet okna v jutro!

Saj sem jih! Za deset mesecev po dolgih štiridesetih letih. Poslej jih mordà ne bom nič več. Zavidali so mi razgled...

Leta 1892. v Gorici, v prvotnem Alojzijšču, ki je stalo v Ključarski ulici, v trikotu med Svetim Antonom, Werdenbergovim deškim semeniščem in javno hišo. Soba v prvem nadstropju z okni v jutro. Ob polu šestih zjutraj meseca oktobra. Dolga miza, za mizo nekako petnajst šolarjev: nekaj Kraševcev, dva Brica, štirje Vipavci, trije gorjani s Tolminskega, eden iz Čekovana, Lojze iz Solkana pa Jernej Božič z Banjšic ali Bat, ki je še večji siromak, kakor sem jaz. Jaz sem namreč duhovno top, on pa je bebast...

Sedimo in buljimo v bukve. Izza Čavna in Trnovskega gozda vstaja novi dan. Lojze iz Solkana zdeha in smrka, s konca mize praska zarjavelo pero. Sicer smo vsi tihi kakor pri molitvi.

Zdajci vstane Božič, zija široko, stegne rokó proti oknu in vikne na ves glas:

»Lejte, solnce!« — — —

Imam fotografijo iz tistih dni; vsi smo lepo gori: Kraševci, Vipavci, Brica in Gorjani, Čepovanec, Lojze iz Solkana in jaz sam. In le Jerneja Božiča ni nič...

2. Modrejce

Dobro leto bo, kar sem dobil zadnjo novico z onstran. To je onkraj Petrovega brda Pod Brdom, nato po dolini tri ure hodá mimo Hude južne, Grahovega in Podmelca do Bače, pa še pol ure na Most, kjer sem bil nekoč domá.

Povem naravnost, da sem že do grla sit jalove naše sentimentalnosti v pesmi, članku, sliki in dijaški nalogi, kjer se dan za dnevom jadikuje o naši izgubljeni zemlji, o neosvobojenih bratih, o krivici in trpljenju, ki ga prenaša pol milijona naših ljudi tam onstran. Besede so, ki samó dražijo, pomagajo pa nič. Ne utešijo, le vznemirjajo. Besede so, od t u o bolesti, ki je o n s t r a n. Bolest z onstran pa molči. Zató takó porredko izvem, kakó je tam, zató bo že dobro leto, odkar sem prejel zadnjo novico od tam...

— Živeli, profesor!

— A! Vi ste? Pa tu?
 — Na obisku pri sinu.
 — A tam? Kako?
 — Saj čitate.
 — Modrejčani? (Skoraj vsa moja žlahta je niz Modrejce doma.)
 — Modrejčani! Ti so pa prav taki, kot so bili. Enkrat vsak teden jih vidimo na Mostu. V nedeljo, kadar pridejo v cerkev pa se molče vračajo.

Modrejce, Modrejčani!

Evo vam, tolminska vasica! Pol ure hodá od župnije in fare. V topli prisojnosti pod Bučenco nad poljem nekako dvajset kmetov: Kreguljčevi, Mohorajevi, Tomaževi, Testenovi, Štefajevi, Valjavčevi... Pred dobrimi dve sto leti so bili med najbolj odličnimi tolminskimi uporniki. Poslej so tihi, trezni, skromni in pobožni. Rastejo in živijo od mleka, koruze, ajde in debele ječmenove kaše. Sadje sušijo in stiskajo za mošt, žganja še niso kuhali nikoli.

Modrejčani! Kakó dobro je slišati, da so ostali, kakršni so bili in kakršnih se spominjam. Pa daj, potujči človeka, če ti na pesem in kletev molči! Pregarjaj ga in muči, če ga ne boli! Strahuj ga, če se te ne boji! Če je vse svoje, svojo živino in svojo dušo položil vdano na božjo dlan...

Takó živim že leto dni ob blagoslovljeni vesti z onstran Petrovega brda, Pod Brdom in dalje dobre tri ure hodá in še pol ure in še pol in se jadim ob naši sentimentalnosti v pesmi, članku, sliki in nezreli dijaški nalogi.

Modrejce! Skoraj vsa moja žlahta je niz Modrejce domá. Ali bom še kdaj tam? Ne verjamem. Sem tostran in tudi po meni sega jalova sentimentalnost naših življenj. Ne morem prenesti, nisem položil ne svojega ne svoje duše na božjo dlan. Jočem se ne, a sovražim vsak dan bolj...

3. Sprehodi

Hodim rad, hodim še v pesmi in povesti in če bom kdaj pisal spomine, bom naslovil eno poglavje »Pogovori s palico«. Takole bi začel:
 »Brice, Meja in Laze! Brice so polje. Pa ne zato, ker so bilé tudi naše. Zató, ker sem tam kot bajtarska Ruta Moabka pri premožnejših sosedih klasje pobiral in dobil povrhu še snop, kakor sem si ga sam izbral. Meja je bil bukov gozdič. Pa ne zató, ker sem s starim očetom iz njega drva vlačil. Zato, ker mi je nekoč v trhlem panju gadje gnezdo na golo kožo zadel, a sem vendar prišel zdrav in cel domov. Laze pa so senožet. Pa ne zató, ker sem tam pastirčil. Zató, ker sem tam iz šumejčka živega raka izvlekel in spekel, da mi poslej ta gosposka jed prav nič ne tekne. Brice, Meja in Laze na Mostu...«

»Iz Gorice. Panovec, Grojna in Rojce! V Panovcu je bilo vojaško strelišče, na Rojcah so ekzercirali rekrutje. V Grojni

smo ekzercirali šolarji. Vsak po svoje. Jaz sem tam prvega kuščarja ubil. Meseca maja smo se nekoč tam potepali v štirih. Pa so me tovariši pustili kar na lepem samega in se izgubili v zeleni goščavi. Saj bi se tega sploh ne spomnil več. Pa sem jih slišal, kako so se zmenili, da me pusté samega, ki da še nič ne vem...«

»Dunaj, Pazin, Idrija, Kranj: Kahlenberg, Lindar, Kobalove planine, Udin boršt... Gobe in brusnice, solnce, sneg in dež in noč. A za nameček: gostilna, pijanost in krok...«

4. S pošto

Zbožičnih počitnic nazaj v šole v letu 1896. V Ušniku sem čakal na Ztolminsko pošto in prisedel. Vzela sta me medse zajeten krčmar in obilen kontrolor. Krčmar me je takoj izprašal, odkod in čegav sem, kontrolor pa me je že do Pod Seli dobrohotno in hudomušno že v tretje silil, naj povem, če kaj znam, ki se nemški učim.

»Riba?«

»Fisch.«

»Miza?«

»Tisch.«

»Kaša?«

»Prein.«

»Lustig sein!« je potrdil, se zasmel, izvlekel cilarico, pil in ponudil krčmarju. Nató sta hvalila pijačo, prižgala cigari in name pozabila.

Zagozden med njima ne sedim, le visim s koncem na sedežu in trpim, zlasti ker tudi cesta venomer visi. Nasproti mi sedite dve ženski, trgovka iz Kobarida in postarna učiteljica. Kakor mene krčmar in kontrolor, imate mojih let dekletce na sredi. Nimam še pameti, da bi presodil, ali je lepa. A mojih let da je, vidim, in privoščil bi ji, da bi sedela udobneje in da bi jo pustila učiteljica pri miru. Venomer sili vanjo z vprašanji, zdaj po naše, zdaj po nemško: kako je v šoli, ali so častite sestre stroge, ali je hrana dobra, koliko je gojenk v samostanu...

»Und wieviel zahlt der Herr Papa?« Vidim muko na dekličjem obrazu. Ustnice drhté, mrko strmijo oči naravnost vame. Zdi se mi, da prosijo in vpijejo:

»Pomagaj!«

»Riba?« jame kontrolor znova in moram odgovoriti:

»Fisch.«

»Miza?«

»Tisch.«

Učiteljica je ponovila svoje vprašanje. Deklica molči. Zmigne zamerljivo z rameni. Potem pa z vsem obličjem negibno vame.

»Kaša?« vprašuje kontrolor in se delam, da nisem slišal.

»Kaša?« hoče dobrodušni gospod posili, da moram povedati.

»Prein. Lustig sein,« ponovi za menoj, se smeje, pije in nudi sosedu krčmarju.

Dvignem oči, iščem onstran sočutja in umevanja. Pa najdem posmehljivo spačen obraz in rdim od sramote...

Zdajci vrže jarek voz kvišku.

»Hop, hop,« vzklikneta krčmar in uradnik. Mene pa je sunilo naprej, da zadenem s koleno dekletu v noge. Slišim jo, da je vzkliknila, vidim jo, da je zbledela, da sili kvišku in ne more in se upokoji, a da me gleda brezmejno ošabno, posmehljivo, pomilovalno in užaljeno...

Vso pot do Gorice nisem več dvignil oči...

Zato pa! Še dandanes ne morem ne samostanskih šolark ne drugih podobnih reči...

5. Da je le nekaj

Malo delam zadnje čase. Nič ne de, pišejo pa drugi. Čisto brez pesniškega posla pa le nisem. Tako sem dva meseca trudoma prevajal Mascagnijevo Cavalerijo rusticano in še pred kratkim sem zložil prigodnico, ko so v Trnovem v Ljubljani vsadili spominsko lipo. Nisem prevzetan, a prav mi je, zlasti, ker mislim, da se mi je vsaj konec tiste pesmi posrečil. Naj se zató še tu zabeleži tista »modrost naših dni«, kakor pravim tam,

»da je tudi narod drevó,
za solnce in svobodo vsajêno,
a da mu za rast je potrebno êno:
pogon iz zemljé v — nebó.«

NARTE VELIKONJA

NA KLINIKI

I

Na kliniki smo ležali. Stepli smo se, bolje rečeno, privlekli so nas iz vseh vetrov. Nekatere z vlakom na postelji, druge na vozu in avtomobilu. Bil je med nami Djuro, ki je preklečal pot iz Banja Luke. Drugi so zopet morali iti, da so napravili prostor; vsak je vzel svoj kovčeg ali svojo vrečo, se poslovil in šel. Mate je imel samo praznično torbo in česna, ko se je poslavljal. Trdili so, da je prvič v življenju spal na postelji in da mu je šele v Zagrebu posodil Celestin obleko za na ulico. Zato pa jo je nosil na praznik procesij do večera in trdil, da pokajo puške v Zagrebu prav tako kakor pri njih doma. Motil bi se, kdor bi ga imel za omejenega; bil je zvit, kakor je dalmatinski kmet z Velebita, ki gleda morje. On ni bil na morju, toda morje je videl in je Celestina, lepega mornarja z otoka Molata, tako